

УДК 791.6:351.858

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.31>

Бондар Валерія Ігорівна,

аспірантка

Київського національного університету культури і мистецтв

orcid.org/0000-0003-0608-1836

lebondar@yahoo.com

СЮРРЕАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ: КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено проблематику впливу сюрреалізму на сучасну аудіовізуальну культуру на прикладі кінематографа. Уточнено основні принципи та ідеї (на основі аналізу маніфесту А. Бретона), а також особливості формування і розвитку сюрреалізму в кінематографі 1920–1930-х рр. («Андалунський пес» Л. Бунюеля і С. Далі, 1928 р. та ін.). Констатовано, що сюрреалізм справив глибокий вплив на кіно та кінематограф, створивши унікальний жанр, який кидає виклик традиційним структурам оповіді та охоплює дивне й абстрактне. Простежено еволюцію сюрреалістичного кіно протягом XX – першої чверті XXI ст. Проаналізовано фільми «Малхолланд Драйв» Д. Лінча (2001 р.), «Дивергент» Н. Бергера (2014 р.), «Початок» К. Нолана (2010 р.) та окреслено специфіку сюрреалістичних проявів і особливості режисерських інтерпретацій сюрреалістичних мотивів на сучасному етапі. Виявлено особливості побудови сюрреалістичного кінематографічного твору крізь призму особливостей побудови сюрреалістичних просторів. Як джерело натхнення для сучасного кінематографа, сюрреалізм бере ідею відірвану від реальності, що перебуває поза межами реальності та межами розуму, як керівну ідеологію свого створення. Символізм може позиціонуватися як образ мислення, що відкриває індивідууму постійну можливість прояву світу різноманітними способами, що не можуть і не повинні бути категорично поясненими в логічних термінах. Сучасні сюрреалістичні тенденції аудіовізуальної культури засвідчують прагнення побачити світ за межами соціальних умовностей. У цьому контексті кінематограф продовжує лишатися унікальним засобом, наділеним величезним потенціалом надихати й відновлювати втрачене (міфічне) бачення світу. Поняття сюрреалістичності засновується на прагненні нової свідомості засобами досвіду «розширеної душі» митця-філософа, що ефективно реалізується засобами кінематографа.

Ключові слова: сюрреалізм, аудіовізуальна культура, сучасний кінематограф, фільми, режисер, наратив, несвідоме, ірраціональні образи.

Bondar Valeria,

Postgraduate Student

Kyiv National University of Culture and Arts

orcid.org/0000-0003-0608-1836

lebondar@yahoo.com

SURREALISTIC TRENDS IN MODERN AUDIOVISUAL CULTURE: CINEMATOGRAPHIC ASPECT

The article examines the issue of the influence of surrealism on modern audiovisual culture using the example of cinema. The main principles and ideas are specified (based on the analysis of A. Breton's manifesto), as well as the features of the formation and development of surrealism in cinema of the 1920s and 1930s ("Un Chien Andalou" by L. Buñuel and S. Dali, 1928, etc.). It is stated that surrealism had a profound impact on cinema and cinema, creating a unique genre that challenges traditional narrative structures and embraces the strange and abstract. The evolution of surrealist cinema during the 20th and first quarter of the 21st centuries is traced. The films "Mulholland Drive" by D. Lynch (2001), N. Berger's "Divergent" (2014), and K. Nolan's "Inception" (2010) are outlined, and the specifics of surrealistic manifestations and the features of directorial interpretations of surrealistic motifs

at the present stage are outlined. The features of the construction of a surrealist cinematic work through the prism of the features of the construction of surrealist spaces are revealed. As a source of inspiration for modern cinema, surrealism takes an idea detached from reality, located beyond the boundaries of reality and the boundaries of reason, as the guiding ideology of its creation. Symbolism can be positioned as an image of thinking that opens up to the individual the constant possibility of manifesting the world in various ways that cannot and should not be categorically explained in logical terms. Modern surrealist trends in audiovisual culture testify to the desire to see the world beyond social conventions. In this context, cinema continues to remain a unique medium, endowed with enormous potential to inspire and restore a lost (mythical) vision of the world. The concept of surrealism is based on the desire for a new consciousness through the experience of the “expanded soul” of the artist-philosopher, which is effectively realized through the means of cinema.

Key words: surrealism, audiovisual culture, modern cinema, films, director, narrative, unconscious, irrational images.

Вступ. Сюрреалізм – це модерністський підхід, що створює шокуючі, дивовижні та схожі на мрії розповіді чи образи, найбільш відомий своїми візуальними творами мистецтва та творами. Сюрреалізм завжди розширював межі реальності, пропонуючи унікальну перспективу, що справила значний вплив на кінематограф, породивши нову хвилю, що кидає виклик традиційним структурам оповіді та приймає химерне, мрійливе й абстрактне. Сучасне кіно продовжує перебувати під впливом сюрреалізму, і багато режисерів використовують сюрреалістичні елементи у слаській творчості. Це актуалізує дослідження проблематики впливу сюрреалізму на сучасну аудіовізуальну культуру на прикладі кінематографа.

Аналіз попередніх досліджень. Сюрреалістичні тенденції різноманітних видів мистецтва (від літератури до образотворчого) на сучасному етапі викликають інтерес українських науковців. Серед останніх публікацій назвемо статті й наукові розвідки В. Нікітчук (2018), Р. Русіна (2014), де розглядаються філософські основи сюрреалізму. Дослідницями Н. Сваткової та Л. Кулініч (2024) проаналізовано рефлексії сюрреалізму сучасних українських митців та ін. Дослідженню раннього періоду розвитку сюрреалізму в кінематографі присвячено публікацію О. Мусієнко «Сюрреалізм у кінематографі: Біля витоків» (2015). Авторкою розглянуто теоретичне підґрунтя сюрреалістичних теорій, зокрема дослідження А. Бретона, а також проаналізовано стрічки Мана Рея («Повернення до розуму», «Емакбакія», «Морська зірка») і простежено взаємодії та взаємовпливу естетики дадїзму і сюрреалізму в них. Проте загальною питання сюрреалізму в сучасному кінематографі лишається практично невисвітленим

і потребує подальшого культурологічного дослідження.

Мета статі – виявити вплив і прояв сюрреалістичних тенденцій на аудіовізуальну культуру першої чверті ХХІ ст. на прикладі кінематографа.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Оксфордського словника (2015), сюрреалізм — це авангардний рух, який намагається «вивільнити творчий потенціал несвідомого, наприклад, шляхом ірраціонального зіставлення образів». Сюрреалізм виник із хаосу та розчарування після Першої світової війни, коли митці прагнули вирватися з рамок реальності та зануритися у світ мрій і підсвідомості. Очолюваний А. Бретоном рух – французький письменник офіційно заснував сюрреалізм у 1924 р. з *Le Manifeste du Surréalisme*, де визначив його як «психічний автоматизм у його чистому стані, за допомогою якого хтось пропонує виразити – вербально, за допомогою письмового слова чи будь-яким іншим способом, – фактичне функціонування думки» (Gille, 2013), – перебував під сильним впливом психоаналітичної роботи З. Фрейда та К. Юнга. За А. Бретоном, «сюрреалізм ґрунтується на вірі у вищу реальність певних форм раніше нехтуваних асоціацій, у всемогутність мрії, у безкорисливу гру думки» (Breton, 1924, с. 19).

Сюрреалісти прагнули розкрити творчий потенціал несвідомого, що часто призводило до створення дивовижних, химерних та ірраціональних образів. Виходячи з дадаїзму, де єдиним правилом було відсутність правил, сюрреалізм у будь-якій формі, зокрема у мистецтві, поезії, кіно та літературі, ґрунтується на якості мрії та відмові від раціональних і логічних ідеалів. Він швидко поширився на інші засоби масової інформації, включно з кіно (наприкінці

1920-х рр.), де почав кидати виклик традиційним наративним структурам і розширювати межі візуального оповідання.

Сюрреалістичні кінематографісти позбавили свою роботу розуму та логіки, щоб використувати підсвідомість як платформу для спілкування. Зважаючи на це, сьогодні у світі існують сотні сюрреалістичних фільмів, але цей нарис зосередиться лише на кількох, щоб деконструювати, як сюрреалісти використовували спеціальні кінематографічні прийоми, щоб вплинути на сприйняття сучасного світу (обставини та ідеї сучасної епохи), реальність якого діє через розум і логіку, що формують базове розуміння між людьми та їхній спосіб спілкування. Однак, оскільки розум і логіка створили тиху, темну атмосферу для перегляду фільмів у сучасних кінотеатрах, сюрреалісти вважали за краще відкинути норму, кажучи, що «Бретон... і його друзі сидять на обіді в кінотеатрі, відкриваючи банки, відкриваючи пробки та розмовляючи нормальним тоном» (Hammond, 2000, с. 10). Ця причина та логіка диктують упереджене сприйняття соціально прийнятної суспільної поведінки. М. Гулд стверджував, що «областю сюрреалізму є людський розум» (Gould, 1976, с. 12) і що коли «виявлене бачення є надто великим для розумного розуму, щоб поглинути його, але воно не може бути відкинуте, тоді воно залишає свідомість і починає існувати на піднесеному рівні як чистий сюрреалізм» (Gould, 1976, с. 13), з результатом переживання сучасного світу в підсвідомості.

Сюрреалісти використовують образи, звуки та візуальні коди, щоб змінити наш спосіб сприйняття (сюрреалістичного) фільму. Оскільки «сюрреалізм впливає на емоції через розум» (Gould, 1976, с. 13), досвід перегляду сюрреалістичного фільму «виникає через інтенсивну емоційну реакцію» (Gould, 1976, с. 38), яка може бути спровокована двома основними підходами до створення фільмів. Перший – ірраціональний підхід, а другий – перебільшений.

За А. Бретоном, сюрреалістична діалектика мрії та реальності є процесом безперервної напруги; жодна сила не розв'язана чи послаблена (Breton, 1972, с. 26). Стан неспання не приноситься в жертву стану сну, оскільки несвідоме не є силою, яка перешкоджає раціональним здібностям. Вищий стан свідомості, який

описують сюрреалісти, є розвиненою формою інтуїтивного перцептивного пізнання, що складається з двох протилежних способів розуміння, що породжує живу, мислячу та творчу єдність. По-перше, є сон, несвідомий зв'язок з автентичною основою світу, і, по-друге, є реальність, яка має механізм когнітивного впорядкування, що працює для продуктивного включення метафізичного усвідомлення в реальність наяву. На думку А. Бретона, сюрреалістичність – це стан, у якому кожна сила (мрія та реальність) працює в унісон, щоб доповнити та збільшити потенціал іншої (Breton, 1972, с. 26). Хоча ці митці прагнуть проникнути в метафізичні глибини об'єктивного світу, це не робиться для того, щоб вивести їх за межі фізичного світу або за межі вроджених людських здібностей, за допомогою яких структурується світ. Сюрреалісти, безумовно, не відкидають раціональність прямо, ніби приймаючи цілком «ірраціональний» підхід до проблем мистецтва та життя. Радше вони надають науково-математичним істинам належне місце в епістемології, але наполягають на тому, що існує глибша форма «абсолютного» знання про світ, форма інтуїтивного розуміння, яка є важливою для формування повнішої картини світу, що передуює істині логічної і рефлексивної природи та ґрунтується на ній (Alquie, 1965, с. 84).

Таким чином, сюрреалісти розуміють потенціал кіно для напруги і відтворення всемогутніх «сновидних» таємниць життя. У фільмі, як і уві сні, переплітаються суперечливі аспекти всесвіту, оскільки життя – це одночасно смерть, ілюзія – це правда, ніч – це день, а протилежності існують в стані єдиної напруги, і все це без зіткнення з трибуналом «логіки».

Фільм Л. Бунюєля і С. Далі «Андалунський пес» (1928 р.) – це, мабуть, один із найвідоміших сюрреалістичних фільмів, що вирізняється шокуючими та химерними образами. Сюрреалістичний кінематограф характеризується нехтуванням безперервності та логіки оповіді, наголосом на дивовижному та подібному на сновидіння, а також дослідженням підсвідомого. Це можна побачити в таких фільмах, як «Кабінет доктора Калігарі», «Метрополіс» і «Золотий вік», що містять спотворену реальність, послідовність снів і нелогічні оповіді (Ballard, 2012).

Сюрреалізм виступав за прорив логічного і практичного погляду на реальність

та інтеграцію реалістичної концепції з інстинктом, підсвідомістю та досвідом сновидінь, щоб репрезентувати світ образів у психології людини. Як революційний напрям думки, сюрреалізм є важливим джерелом авангардного мистецтва, що здійснило великий вплив на західну літературу, естетику, живопис і кіно протягом ХХ ст. На думку дослідників, пряме наслідування естетики та поезики сюрреалізму спостерігається у фільмах М. Дерен «Полудневні сіті» (1943 р.) та «На землі» (1944 р.), митців американського андеграунду, а також у творчості І. Бергмана, Ф. Фелліні, Ю. Ілленка, П. Грунвея, Д. Д. Жермен, Д. Лінча та братів Коен (Мусієнко, 2015, с. 96–97). Сюрреалістичний кінематограф справив глибокий вплив на кіно та кінематограф, вплинувши на різноманітні жанри, від жахів до наукової фантастики. Наприклад, у сюрреалістичному фільмі жахів «Голова гумка» Д. Лінча використовуються образи, подібні до сновидінь, і роз'єднана розповідь, щоб викликати у глядача відчуття неспокою та збентеження. Подібним чином науково-фантастичні фільми, наприклад «2001: Космічна одісея», містять сюрреалістичні елементи, щоб зобразити неосяжність і таємницю космосу.

О. Мусієнко припускає, що «живучість сюрреалістичної поезики в кінематографі – мистецтві, що здатне з фотографічною точністю відображати реальність, – пояснюється тим, що кіно здатне її не менш вільно перетворювати. Реальні об'єкти в просторі сновидицьких найхімерніших поєднань і неймовірних фантазій – один з основних принципів сюрреалізму. Він залишається дієвим і в сучасному кінематографі» (Мусієнко, 2015, с. 97).

Отже, сюрреалізм продовжує впливати на сучасне кіно, і багато сучасних режисерів додають сюрреалістичні елементи у свої роботи. Такі режисери, як Д. Лінч, Т. Гілліам, А. Ходоровські та ін., перебували під впливом сюрреалізму, використовуючи у своїх фільмах фантастичні образи, абсурдність і несеквітури. «Малхолланд Драйв» Д. Лінча є сучасним прикладом сюрреалізму в кінематографі з його розрізненою оповіддю, послідовністю снів і дослідженням підсвідомого. «Бразилія» Т. Гілліама також використовує сюрреалістичні елементи, щоб створити антиутопічний світ, який одночасно є дивним і жахливим. Сучасні

сюрреалістичні фільми часто досліджують такі теми, як ідентичність, пам'ять і підсвідомість, використовуючи сюрреалістичні образи та техніку оповіді для передачі цих складних ідей.

К. Нолан у науково-фантастичному бойовику «Початок» (2010 р.) надає сюрреалістичний сенс, використовуючи сон як основну характеристику свого підходу до цього питання. Він досягає цього не тільки завдяки реалістичному сценарію; актори (Л. Ді Капріо, К. Ватанабе, Дж. Годон-Леввіт, М. Котійяр, Т. Харді та ін.) створюють сні у своїх снах, і все базується на ілюзії, а також на сюрреалістичних просторах, які режисер використовує, щоб дати глядачам реальний зв'язок сну та сюрреалістичних характеристик у ньому. Одним із найбільш характерних сюрреалістичних просторів у фільмі є сцена з нескінченними сходами Пенроуза. У цій сцені один із членів групи описує Аріадне, персонажа, який є архітектором мрій, що він може створити все, що забажає, навіть сходи Пенроуза. Ці сходи належать до парадоксів, логічних помилок, яких не може бути в реальності. Конструкція цих сходів заснована на трикутнику Пенроуза, формі безперервної петлі, утвореній сходами, які мають чотири повороти на 90 градусів під час підйому або спуску. Завдяки такому дизайну людина, яка піднімається цими сходами, буде робити це вічно і ніколи не підніметься вище. Використання нескінченних сходів робить сцену сюрреалістичною, оскільки все, що належить до парадокса, водночас характеризується як сюрреалістичне. Це сюжетна лінія, де мрія та інтерес до мрії є спадщиною сюрреалізму (Siagkri, 2016, с. 18). Цікавий прийом, що також з'являвся в інших фільмах до і після *Inception*, заснований на системі нескінченно повторюваних зображень, які можуть створити два дзеркала. Це відбувається, коли поверхні дзеркал точно паралельні одна одній. Отримане зображення репрезентує нескінченність космосу. Очевидно, що цього не може бути в реальності, а лише уві сні. Концепція non-ending-space нескінченного простору уві сні зустрічається не лише в фільмі «Початок», але й в ілюзії сну головного героя у фільмі «Дивергент» (2014 р.), а в перший раз вона була використана у фільмі «Пані з Шанхаю» (1947 р.). Щоб створити невагомість, К. Нолан будує простори, які не відповідають правилам типової архітектури. Зйомка

сцени базується на побудові фізичної моделі, яка може дати глядачам відчуття невагомості не лише з погляду людей на сцені, але й з погляду загального простору. Простір, у якому відбувається сцена – коридор готелю, – не було сконструйовано зі спеціальними ефектами, тому, якби його не було розміщено на фізичній моделі під час обертання, це був би просто коридор готелю, який міг би існувати в реальності. Без механізму, на якому був розміщений коридор, і способу його зйомки, а також простору на моделі й обертової камери неможливо було б досягти сюрреалістичної атмосфери мрійливого простору.

Отже, сюрреалістичний кінематографічний твір вибудовується також завдяки сенсам сюрреалістичних просторів, що змушують глядача приймати постмодерністські елементи, які є неприйнятними з логічного погляду.

Висновки. На початку ХХІ ст. в аудіовізуальній культурі відбуваються активні процеси трансформацій та еволюції концептуальної та художньої парадигми. Ці зміни пов'язані

з різноманітними глобальними факторами, як-от глобалізація та поява інноваційних технологій. Однією з характерних тенденцій сучасної аудіовізуальної культури є посилення інтересу до особливостей європейської художньої культури початку ХХ ст. Вплив сюрреалізму на різноманітні аспекти сучасної аудіовізуальної культури є беззаперечним, зокрема, це відображено в його ідеологічній конотації. Сюрреалізм справив глибокий вплив на кіно та кінематограф, створивши унікальний жанр, який кидає виклик традиційним структурам оповіді та охоплює дивне й абстрактне. Починаючи з 1920-х років і донині сюрреалізм сформував і змінив спосіб сприйняття та розуміння фільму. Він продовжує надихати кінематографістів і сьогодні, розширюючи межі кінематографічного наративу, пропонуючи глядачам нові та несподівані способи побачити кіно. Як джерело натхнення для сучасного кінематографа, сюрреалізм бере ідею відірвану від реальності – перебування поза межами реальності і межами розуму, як керівну ідеологію свого створення.

Список використаних джерел:

- Мусієнко, О. (2015). Сюрреалізм у кінематографі: Біля витоків. *Мистецтвознавство України*, 15, 85–98.
- Нікітчук, В. (2018). Образи сновидінь у мистецтві сюрреалізму. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Харків, 108–109.
- Русін, Р. М. (2014). Деструктивність і креативність як чинники формування художньо-образної системи сюрреалізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2, 28–31.
- Сваткова, Н., Кулініч, Л. (2024). Сюрреалізм в сучасному образотворчому мистецтві. *Наукові тренди постіндустріального суспільства*, 26 квітня 2024 р., Івано-Франківськ, 280–286.
- Alquie, F. (1965). *The Philosophy of Surrealism*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Ballard, A. (2012). Where in the World, the Modern World. URL: https://www.academia.edu/6842220/Surrealist_Cinema.
- Breton, A. (1924). First of Manifesto of Surrealism. URL: <http://poetsofmodernity.xyz/klineasmanifesto.htm>.
- Breton, A. (1972). *Manifestoes of Surrealism*, translated by Richard Seaver and Helen R. Lane. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Gille, V. (2013). Surrealism Movement, Artists and Major Works. *The Art Story*. The Art Story: Modern Art Movements, Artists, Ideas and Topics. URL: <http://www.theartstory.org/movement-surrealism.htm>.
- Gould, M. (1976). The Surrealist Sensibility. In *Surrealism and the cinema: (open-eyed screening)*. Cranbury, N.J.: A. S. Barnes.
- Hammond, P. (2000). Off at a Tangent. In *The Shadow and its shadow: surrealist writings on cinema*. San Francisco: City Lights Bookstore.
- Siagkri, R. (2016). *The Surrealistic Spaces Through the Films*. Thesis. Nicosia, University of Nicosia, 41 p. URL: https://www.academia.edu/35361462/The_Surrealistic_Spaces_Through_the_Films_pdf.
- Surrealism Definition. Oxford Dictionaries. 2015. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/surrealism>.

References:

- Musiienko, O. (2015). Siurrealizm u kinematohrafi: Bilia vytokiv [Surrealism in Cinema: Near the Origins]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*, 15, 85–98 [in Ukrainian].

Nikitchuk, V. (2018). Obrazy snovydin u mystetstvi siurrealizmu [Dream Images in the Art of Surrealism]. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina: materialy mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii. Kharkiv, 108–109 [in Ukrainian].

Rusin, R.M. (2014). Destruktyvnist i kreatyvnist yak chynnyky formuvannia khudozhno-obraznoi systemy siurrealizmu [Destructiveness and Creativity as Factors in the Formation of the Artistic and Visual System of Surrealism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2, 28–31 [in Ukrainian].

Svatkova, N., Kulinich, L. (2024). Siurrealizm v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi [Surrealism in Contemporary Fine Arts]. *Naukovi trendy postindustrialnoho suspilstva*, 26 kvitnia 2024 r., Ivano-Frankivsk, 280–286 [in Ukrainian].

Alquie, F. (1965). The Philosophy of Surrealism. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press [in English].

Ballard, A. (2012). Where in the World, the Modern World. Retrieved from: https://www.academia.edu/6842220/Surrealist_Cinema [in English].

Breton, A. (1924). First of Manifesto of Surrealism. Retrieved from: <http://poetsofmodernity.xyz/klineasmanifesto.htm> [in English].

Breton, A. (1972). Manifestoes of Surrealism, translated by Richard Seaver and Helen R. Lane. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press [in English].

Gille, V. (2013). Surrealism Movement, Artists and Major Works. The Art Story. The Art Story: Modern Art Movements, Artists, Ideas and Topics. Retrieved from: <http://www.theartstory.org/movement-surrealism.htm> [in English].

Gould, M. (1976). The Surrealist Sensibility. In *Surrealism and the cinema: (open-eyed screening)*. Cranbury, N.J.: A. S. Barnes [in English].

Hammond, P. (2000). Off at a Tangent. In *The Shadow and its shadow: surrealist writings on cinema*. San Francisco: City Lights Bookstore [in English].

Siagkri, R. (2016). The Surrealistic Spaces Through the Films. Thesis. Nicosia, University of Nicosia, 41 p. Retrieved from: https://www.academia.edu/35361462/The_Surrealistic_Spaces_Through_the_Films_pdf [in English].

Surrealism Definition. Oxford Dictionaries. 2015. Retrieved from: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/surrealism> [in English].